

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת פקודי ושבט שקלים, תשס"ח
מספר 746

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

אחריות הכלל לחטא היחיד

א

הפסוקים האחרונים של פרשת פקודי מורים על קשר בין הענן המכסה על המשכן ובין אותו ענן היוצא חלוץ לפני בני ישראל במסעותיהם: "ובהעלות הענן מעל המשכן יסעו בני ישראל... ואם לא יעלה הענן ולא יסעו עד יום העלתו" (שמ' מ: לו-לז). מכאן שמידת ההשגחה הנסית על בני ישראל מותנית במידת קירובה או ריחוקה של השכינה, כמבואר בדברי הרמב"ם (מו"נ א, כג במהדורת מ' שוורץ):

לכן אמר: 'אלך אשובה אל מקומי' (הושע ה: טו). המשמעות היא הסתלקות השכינה אשר היתה בינינו, מאתנו, שבעקבותיה בא העֶדֶר ההשגחה עלינו, כמו שאמר מתוך איום: 'והסתרתי פני מהם והיה לאכל' (דב' לא: יז), כי כאשר נעדרת ההשגחה, הוא יהיה הפקר ויישאר מטרה לכל מה שעלול להתארע ולקרות. טוב ורע יהיו לו על-פי המקרה. מה קשה האיום הזה! על זאת אמר בדרך המליצה: 'אלך אשובה אל מקומי'.

לפיכך מתבקש עיון בדרשה שבמדרש תנחומא לפרשתנו, העוסקת בזיהוי הגורמים המקרבים את השכינה או המרחיקים אותה מעמנו (תנחומא [ורשא] פקודי ו):

בא וראה כמה חבב הקב"ה את המשכן שהניח את העליונים ושכן בתוך המשכן. אמר רבי שמעון עיקר שכינה בתחתונים היתה שנאמר 'וישמעו את קול ה' א-להים מתהלך בגן' (בר' ג: ח), בא אדם וחטא - נסתלקה מן הארץ לשמים, עמד קין והרג את אחיו - נסתלקה מן הרקיע הראשון לשני, עמד דור אנוש והכעיס לפניו - נסתלקה מן השני לשלישי, עמד דור המבול והשחית דרכו - נסתלקה מן השלישי לרביעי, דור הפלגה נתגאה - נסתלקה מן רביעי לחמישי, סדומיים קלקלו - נסתלקה מן החמישי לששי, עמדו אמרפל וחבריו - נסתלקה מן ששי לשביעי, עמד אברהם וסגל מעשים טובים - נמשכה השכינה מן שביעי לששי, יצחק משכה מן ששי לחמישי, יעקב מן חמישי לרביעי, לוי בנו מן רביעי לשלישי, קהת בן לוי מן שלישי לשני, עמרם מן שני לראשון, משה ביום שהוקם המשכן וכבוד ה' מלא את המשכן, זה שאמר הכתוב 'כי ישרים ישכנו ארץ' (משלי ב: כא) ישכנו השכינה בארץ.

רבים הם נושאי העיון הנרמזים במדרש זה, ואנו נדון בזה העולה מהתבטאויותיו הקובעות שרק עוונות הכלל מרחיקים את השכינה, ואילו העוון של החוטא הבודד אין בו כדי לחייב את הציבור כולו. כי הנה כך נאמר: "עמד דור אנוש והכעיס לפניו וכו'". ויש לומר שקביעה זו אכן תואמת את ההנחות המוסריות היסודיות ששימשו בטענת אברהם אבינו – "השפט כל הארץ לא יעשה משפט?" (בר' יח: כה), ואת משה רבנו – "האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצף?" (במ' טז: כב); ואת הבורא עצמו – "מי אשר חטא לי אֶמְחֶנּוּ מִסִּפְרִי" (שמ' לב: לג).

ואולם הקביעה הנזכרת סותרת בבירור את אחד האירועים שבספר יהושע, המתאר את מפלת ישראל במלחמת העי. מדובר שם באזרח אחד מישראל, עכן הכרמי, אשר מעל בחרם, ובגינו כשל צבאו של יהושע, וכשלושים ושישה מהם נפלו חללים, כאמור: "וימעלו בני ישראל מעל בחרם ויקח עכן בן כרמי... מן החרם, ויחר אף ה' בבני ישראל" (יהו' ז: א). משתמע אפוא שגם עוון היחיד יש בו כדי להרחיק את השכינה ולחייב את הציבור כולו. ואלה דברי ר' שם טוב בן ר' יוסף שם טוב בעניין זה בדרשתו לפרשת פקודי:

אם כן מה שיחוייב הדין שכל אחד ואחד יומת בחטאו כמו שאמר 'איש בחטאו ימות' (על פי דב' כד: טז) ומי שאין לו חטא שתנצל. ואנחנו רואים בחרם עכן בן כרמי שבעבור חטאו נאמר 'חָטָא ישראל'... הרי שבעבור יחיד נענשו רבים? והנה אנחנו נראה כי חטא עכן בן כרמי היה בסתר ולא ידעו ישראל, ועם כל זה נענשו... ואם כן איך אמר משה בתפלתו האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף?¹

כפי שיתברר להלן, ר' שם טוב מראה שכדי לשלב את פרשת עכן בכללי ההשגחה המסוריים, יש הכרח לקרוא אותה בצורה שונה מזו המקובלת. לשם כך הוא פותח בהצעה קצרה של תורת ההשגחה הכללית המעוגנת במאמר התלמוד: "העולם נידון אחר רובו והיחיד נידון אחר רובו".² על פי עיקר זה אי אפשר שהצדיק לא יסבול בגלל הרשע, והרשע לא ירווח לו בגלל הצדיק:

והתשובה בזה כי העונש והשכר ממנו כללי וממנו פרטי, הכללי כמו טל ומטר שובע בעולם שלום בעולם ושלא יהיה מלחמה וקטטה ושיפרו וירבו. והעונש שהוא כללי הפך מזה, שלא יהיה טל ומטר ושיהיה רעב ומלחמות ודבר. הנה כל אלו הטובות והרעות יבואו על המדינה כפי רובם, כי הרבים יזכו למעטים בין לעונש בין לשכר כי זולת זה הוא נמנע; כי אם המדינה בעבור חטאה, שהם הרוב, יחוייב שיענשו ברעב ושלא יהיה טל ומטר, לא יעשה ה' ארובות בשמים לתת לכל איש ואיש עשב השדה. וכן הדבר אם העיר רובה צדיקים, השם יתעלה ימטיר על כל העיר ויחוייב גם כן שחלקת השדה אשר לרשע ימטיר עליה ויזכה בטובות כמו הצדיקים וכן הצדיקים יהיו נענשים בעבור עונש הרשעים... כיון שניתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע. זה הנראה בתלמוד שהעולם נדון אחר רובו והמדינה אחר רובה.

כל זה במסגרת ההשגחה הכללית, הטבעית. אולם לא כן במסגרת ההשגחה הניסית הנרמזת בפרשתנו, כאשר ישראל זכאים שתשרה עליהם השכינה במילואה. במסגרת זו הכול מסור ישירות בידי הבורא, בבחינת "ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה ואם לא אדעה" (בר' יח: כא). כאמור, מסגרת זו היא שהייתה מוכרת לאבות, והיא ששימשה יסוד לטענה כגון "חללה לך מעשׂת כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע חללה לך השפּט כל הארץ לא יעשה משפט?" (שם: כה):

ואמנם כשהשם יתעלה יבא בכבודו ובעצמו לעשות דין ברשעים ואינו נותן יד לשליח לעשות ואין ראוי להמית צדיק עם רשע. ולמה שאמר השם יתעלה לאברהם 'ארדה נא ואראה' שהשם ית' היה עושה הדין והמשפט, לא השליח, אמר לו 'חלילה לך מעשות כדבר הזה' אשר הרצון בו כי אם היתה זאת הנקמה נעשית על ידי שליח כבר אפשר שיומתו צדיקים ורשעים יחד. אבל אתה לבדך אין ראוי לעשות זה. עם שאפשר שנאמר, שאברהם לא ידע זה הסוד שהעולם נידון אחר רובו... ולכן אמר 'חלילה לך', ועונש כשיבוא בעבור פרטי או השכר - אין מן הצדק והיושר שיזכו הרבים בעבורו.

ב

אם כן, מהו ביאורו החדש של ר' שם טוב המאפשר לו לשלב פרשה זו בכלל תורת ההשגחה המקובלת? לדעתו, כישלון בני ישראל במלחמת העי לא בא כעונש על חטאו של עכן, אלא משום שכלל בני ישראל באותה עת לא היו זכאים שתשרה עליהם השכינה וייעשה להם נס:

והנראה אלי אחר העיון החזק שישראל היוצאים היו באים בארץ נכריה והיה להם להלחם עם בני ענק גוים גדולים ועצומים וערים גדולות ובצורות בשמים אשר א"א להשיג זה הפעל הנפלא אלא בהשרות השכינה עמהם. וכאשר יהיו ישראל כולם צדיקים תשרה שכינת השם יתעלה ביניהם, אבל כשיהיו בהם רשעים וחטאים לה' מאד אז יסולק השכינה מהם ויעזבו למקרה ופגע... וזה לא יהיה בעבור עונשם אלא בעבור שהם לא יכלו לעשות יותר מכחם... ובהסתלקות השכינה נשארו לטבעם, ולמה שהיו בלתי עזר אלוקי לא היו ישראל יכולים להלחם עם בני ענק ולכן הרגו מהם כשלישים איש.

לכאורה יש מקום לעגן את הפרשנות הזאת בגופו של הפסוק: "ויאמר ה' אל יהושע, קם לך למה זה אתה נפל על פניך. חטא ישראל וגם עברו את בריתי אשר צויתי אותם וגם לקחו מן החרם וגם גנבו וגם פָּחְשוּ וגם שמו בכליהם" (יהו' ז: יא). מניסוח פסוק זה עולה שאת ריחוקה של השכינה, שגררה את המפלה במלחמת העי, יש לתלות בנגע החמדנות החומרית שפשה בכלל ישראל ורק נתגלה בעכן.

פרופ' מיכאל צבי נהוראי
המחלקה לפילוסופיה יהודית

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

¹ ר' שם טוב בן יוסף שם טוב, דרשות לתורה (המאה ה-15) ויניציה, ש"ז, עמ' לג (ד"צ, ירושלים, תשל"ד).

² קידושין, מ"ב"ב; וראו רמב"ם הלכות תשובה, ג, א-ב.

